

УДК 94(574)

*Күзембайұлы, А.,
тарих ғылымдарының докторы, профессор
ҚМПИ, Қостанай, Қазақстан*

ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ ТЕРМИНДЕР ХАҚЫНДА

Түйіні

Мақала ұлт-азаттық қозғалыстарында жиі қайталанатын «көтеріліс», «соғыс», «қозғалыс» сөздерінің мәнін ашуға арналған. Автор сөздіктердегі осы терминдердің түсінігін салыстыра зерттей отыра, қазақ тарихындағы ұлт-азаттық қозғалыстардың сипатын анықтайды. Зертту нәтижесінде отаршылдыққа қарсы қарлы қақтығыстардың қайсысын қалай атау керектігі жөнінде ұсыныс айтылады.

Мақаланың мәнін ашатын сөздер: ұлт-азаттық, қозғалыс, көтеріліс, соғыс, бүлік, халық, сөздік.

1. Кіріспе.

Біз осы күнде саяси терминология саласында әлі ескі, марксизм түсініктерінен шыға алмай келеміз. Мысалы 1986 жылғы желтоқсан айында болған оқиғаны бірде «оқиға», бірде «көтеріліс» деп осы жөнінде дұрыс дефиниция таба алмай жүрміз. Қазақстан тарихындағы Сырым Дытұлы, Исатай-Махамбет, Кенесары Қасымұлы, XIX-XX ғасырлардағы қозғалыстардың барлығын бір түсінікпен «көтеріліс» деп атап жүрміз. Олардың мақсаты бір болғанымен күресу әдістері әртүрлі болғандығын ескере бермейміз.

Сондықтан қазіргі ғылымға керегі көтеріліс, бүлік, төңкеріс, қозғалыс және соғыс сияқты тарих ғылымында жиі кездесетін ұғымдарға дұрыс түсінік беру қажеттілігі туындайды.

2. Зерттелу барысы.

XIX ғасырдың соңында Ресейде жарық көрген көпшілікке танымал Ф.А. Брокгауз және И.А. Ефронның Энциклопедиялық сөздігінде «Восстание или (по терминологии прежнего законодательства) возмущение есть один из видов преступлений против порядка управления и представляет собою посягательство на государственную власть. Восстание обозначает активное сопротивление установленной власти, учиненное скопом, т.е. собравшеюся для этого толпою.

В отличие от бунта восстание не направлено ни на ниспровержение власти вообще, ни на изменение существующего государственного порядка, а имеет целью единичное противодействие власти, сопротивление ей в лице ее органов в отдельном конкретном случае» (Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, 1890-1907).

Бұл жерде қолына қару алып қарсылық көрсету деген ұғым жоқ. Ефремованың сөздігінде автор бұл терминнің екі мағынасын көрсетеді. «Вооруженное выступление каких-либо социальных групп или классов против существующей политической власти». Екінші мағынасы ауызекі сөзде кездесетін «Резкое выступление против кого-либо, чего-либо, выражение протеста, негодования» (Т.Ф. Ефремова, 2000). Алғашқысында қарулы қақтығыс та, екіншісінде бейбіт қарсылыққа мензейді. Ожегов сөздігінде: «Восстание – массовое вооруженное выступление против существующей власти» – деп түсіндіреді» (С.И. Ожегов, 2007).

Синонимдер сөздігінде: «Восстание – бунт, мятеж, возмущение» (Н. Абрамов, 1999).

Д.Н. Ушаков сөздігінде: «Восстания – это массовое организованное выступление против правительственной власти с целью ее свержения» (Д.Н. Ушаков, 2000).

Ал енді Павлодар университеті дайындаған әлеуметтану және саясаттану сөздігінде «Көтеріліс – орын алған биліктерге қарсы болған табысты немесе сәтсіз бұқаралық қарсылық, әдетте революциядан айырмашылығы, билік жүйесі тиянақты шүбәге душар болмайды,

және сонымен қатар төнкерістен айырмашылығы, соңында көпшілік емес, «өз адамдары» қатысады. Көтерілістердің революцияларға сирек әкеліп соғуының себебі, саяси ұйым түрлері саяси және экономикалық ұйымдарда тап және нағыз баламаларда құрастырылған индустриалды қоғамдардың көрінуіне дейін жоқ болуы» (Е. Арын, 2006) деген дүдәмал түсінік береді. Мәтіннің редакциясын өзгертпей бердік.

Ал енді, ғаламтордан алынған «восстание» ұғымының мағынасы мынандай: «...открытая акция сопротивления группы людей против государственной власти. Наиболее важным видом восстания является вооруженное восстание. Участники восстания называются повстанцами. Восстание, в котором принимает участие значительная часть населения, называется народным восстанием».

Ағылшын сөздіктерінде де бұл термин былайша түсіндіріледі екен: Insurrection – the act or an instance of open revolt against civil authority or a constituted government. (Merriam-Webster dictionary) Аудармасы: «Восстание – действие или случай открытого бунта против гражданской власти или сформированного правительства».

Жоғардағы әртүрлі сөздіктер мен басылымдарда көтерілісшілер міндетті түрде қолына қару алып шықпайды екен. 1986 жылғы желтоқсанда болған оқиғаны көтеріліс деп атауға толық болады. Алаңдағы жастар елдің саяси құрылысын ауыстру ұранын көтерген жоқ. Мұны кейбір саясаткерлер айтып жүргендей революция деуге болмайды. Өйткені олар қоғамды, оның саяси структурасын радикалды түрде өзгертуге талпыныс жасаған жоқ. Тарихта бұған мысал жетерлік. Қытайдағы «Боксерлер көтерілісінің» негізгі мақсаты әлсіз бытыраңқы үкіметтің орнына қуатты үкімет орнату болды. Британиядағы якобиттер көтерілісінің мақсаты монархияны құлату емес, Стюарттар әулетін британ тағына қайта әкелу болды.

Заманына қарай, тарихи жағыдайға қарай, қозғалысқа қатысушылардың әлеуметтік құрамына қарай көтерілістің барысы да әрқилы болатындығы белгілі. Оның ұзақтығы, ұйымдастырылу деңгейі, қол жеткізген табыстары, қатынасшылардың психологиялық көңіл-күйі де бірдей емес. Көтерілістің екі түрлі болатындығын да ұмытпаған дұрыс. Бірінде күш қолданса, екіншісінде мақсатқа бейбіт түрде жетуге тырысады. Үндістанда Ганди басқарған ұлт-азаттық қозғалыс «ағылшын басшылығына бағынбау» тактикасын ұстанды. 1991 жылғы тамыз айындағы Мәскеудегі ГКЧП-ға қарсылық та бейбіт түрде өтті. Алматыдағы 1986 жылғы желтоқсандағы саяси процесте оған қатысушылар тарапынан бейбіт. Қарап отырғандай, көтеріліс дегеніміз – бір мемлекеттің ішіндегі белгілі бір әлеуметтік топтың сол мемлекет жүргізіп отырған саясатына қарсы тұруы екен.

«Движение» деген дефиниция сөздіктерде белгілі бір мемлекеттік саясатқа қарсы жүргізілетін, бүкіл әлеуметтік топтар қолдайтын, халықтың көпшілік бөлігі қатынасатын, күрестің әртүрлі әдіс-тәсілдер түрлерін пайдаланатын саяси іс-әрекеттер. Қазақстан тарихнамасында соғыс, көтеріліс, қозғалыс ұғымдарына теориялық жағынан әлі бірыңғай түсінік жоқ екендігін жоғарыда айттық. Көбіне көтеріліс пен қозғалыс ұғымдары бір мағынаны білдіреді. Мәселен, Кенесары хан бастаған орыс отаршылдарына қарсы соғыс бір оқулықта «қозғалыс», екіншісінде «көтеріліс» ретінде көрсетіледі. Тіпті, бір мақаланың өзінде осы дефиницияларды қатар пайдаланады.

«Қазақ тарихы» журналында 10-11 сыныптарға арналған Қазақстан тарихы пәні бойынша бағдарламада ХІХ ғасырдың 20-60 жылдарындағы Қазақстанда болған Ресей басқыншылығына қарсы соғысты «қозғалыс» деп атайды («Қазақ тарихы», 2011). Мұндай мысалдар тарихи әдебиеттерде шаш етектен.

Ғылымда жиі пайдаланатын термин «соғыс (война)». Соғыстың түсінігі «...конфликт между политическими образованиями (государствами, племенами, политическими группировками и т.д.), происходящий в форме вооруженного противоборства, военных (боевых) действий между их вооруженными силами. Как правило, война имеет целью навязывание оппоненту своей воли». Ал енді, ғалым Клаузевицаның пікірінше: «соғыс дегеніміз саясаттың жалғасы» екен. Соғыстағы мақсатқа жетудің негізгі тәсілі, әдісі, ұйымдасқан түрде әскери қарсылық көрсету. Кейде соғыстың экономикалық, дипломатиялық, идеологиялық, ақпа-

раттық және басқа түрлері де болады. Яғни, соғыстың мәні бір елдің екінші елге өзінің мақсатын күшпен орнату.

Міне осыған қарағанда, Кенесары хан саясаты қозғалыс та, көтеріліс те емес. Ресей қазақ жеріне қарулы күшпен басып кірді. Шекарадан өтіп, қазақ даласының орталық аймақтарына өз бекіністерін салған Ресей әскерінің іс-шаралары қазақ мемлекеті тарапынан қарсылыққа кездесті. Енді осы тезисімізді әлемдік тарих ғылымындағы басқа да ұлттық қозғалыстармен салыстыра отыра, дәлелдеп көрелік.

Қазақтың әдеттік заңы бойынша басқа мемлекетке қарсы соғысты жариялау функциясы ханның қолында. Жарияланған соғысты хан кейінде мәслихатқа бекіттіріп алады. Ал енді, XIX ғасырдың 20-шы жылдары бүкіл қазақтық хан болып Абылайдың үлкен ұлы Ғұбайдолла сайланған болатын. Оның орнына ел билігін өз қолына алған інісі Уәли Ресейдің ықпалынан шыға алмады.

Өкінішке орай, қазақ төрелері, кейбір рубасылары мен батырлары Ресейдің араңдату саясатының түпкі мақсатын түсінбей, уақытша берілген уәделерге сеніп, алған шендері мен киген шекпендеріне мәз болып, ұлт мүддесін сатып кетті. Тіпті, арғын руының өте беделді Шеген би Мұсаұлы Кенесары саясатына өте сақтықпен қарап, тек кейіннен оны қолдауға мәжбүр болған. Оған дәлел, Шегеннің мұндай позициясын қолдаған патша әкімшілігі оны Анна лентасындағы алтын медальмен марапаттап, үстіне шапан жабуды өзінің Орынбордағы әкімшілігіне тапсырған. Бірақ, «алқа тағатын мен әйел емеспін, оқалы шапан киетін мен хан емеспін» – деп патша үкіметі берген марапат пен сыйдан бас тартқан. Осыдан кейін Торғай қаласындағы алғашқы салынған түрмеге қамалған. Оның патша саясатына көнбесін сезген Ресей әкімшілігі оны улап өлтірген.

Мұндай жағдай дүние жүзі халықтарының тарихында да мол кездеседі. Кезкелген отаршыл мемлекет өзі жаулап алған елдің алдымен опасыз бөлігін тауып алып, оларға материалдық және моральдық жағдай жасап, өз жағына қаратып алуға тырысады. Мәселен, XIX ғасырдың орта шенінде Қытай еліне ағылшын басқыншылары басып кірген кезде көптеген жергілікті атқа мінерлер өзінің жағдайын ұлт мүддесінен жоғары ұстады. Гуанчжоу провинциясында үкіметтің кейбір чиновниктері жөнінде мынандай листовка таратылды. *«Наши кровожадные чиновники до сих пор были соучастниками английских грабителей во всех деяниях, которые последние совершали против порядка и справедливости... Они смотрели на иностранных дьяволов, как на богов, а народ презирали, как собак, и человеческая жизнь для них не представляла никакой ценности. Они стремились лишь к тому, чтобы сохранить свое высокое положение»* (Ф.М. Ацамба, 1989, с. 38).

Ресей мемлекеті осындай саясатты пайдалана отырып, қазақ даласына тереңдей еніп, өздерінің әскери бекіністерін сала бастады. Арынғазы ханның тұтқындалуы Уәли ханның қайтыс болуына байланысты Қазақстандағы хан билігінің дағдарысын пайдаланып Ресей әскері қазақ даласына тереңдеп ене бастады. Сатқын сұлтандарға үміт артқан Ресей патшалығы Батыс және Солтүстік Қазақстан жерінде басқарудың жаңа жүйесін енгізуді ойластырды. Сөйтіп, 1822 жылы орыстың мемлекет және қоғам қайраткері М. Сперанский «Устав о Сибирских киргизах» деп аталатын құжатты дүниеге әкелді. 1822 жылы патша үкіметі Сібірді екіге бөліп, оның Батыс аймағының құрамына Қазақстанның солтүстігін де кіргізді. Оның орталығы 1839 жылға дейін Тобольск қаласы, одан 1839 жылдан кейін Омск қаласында болды. Аты аталған құжат бойынша Орта жүз мекендейтін қазақ жері 7 округке бөлінді (Қарқаралы, Көкшетау, Аягөз, Ақмола, Баянауыл, Құсмұрын, Көкпекті). Әрбір округті аға сұлтан билейтін болды. Ол өзінің билігін орысша «приказ», қазақша «дуан» деп аталатын мекеменің көмегімен жүргізуге тиісті болды. Аға сұлтанға «Орыс әскерінің майоры» деген атақ беріліп, оған ай сайын жалақы төленетін болды.

Ал енді, 1822 жылғы Орынбор генерал-губернаторы П. Эссен жасаған «Устав о Оренбургских киргизах» деп аталатын құжат бойынша Кіші жүз жері 3 бөлікке бөлінді (батыс, Шығыс және Орталық). Егер округ сұлтандары сайланатын болса, бұл жерде сұлтан-

правительді патша әкімшілігі тағайындайтын болды. Әрбір аға сұлтанды, сұлтан-правительді қол астында 100 казак-орыс әскері бар орыстың офицері бақылап отыратын болды.

Міне, осылай жоғарыдағы құжаттар бойынша Ресей Қазақстанның Солтүстігі мен Батысын отарлаудың жана деңгейін іске асыра бастады. Дегенмен де, Ресей бұл жерлерді өзінің территориясының санатына қоспады. Қазақстанмен арадағы қарым-қатынас Сыртқы істер министрлігінің Азия департаменті арқылы жүзеге асырды. Ал құрылған әкімшілік органдарды «сыртқы округтар» деп атады. Осы күнге дейін қазақ халқы Ресейді «іш» деп атайды. Осындай жағдайда, 1823 жылы Кіші жүздің қатардағы батыры Жоламан Тіленшіұлы Сібірдегі Ресей әкімшілігіне хат жазып, егер патша үкіметі қазақ даласындағы орыс бекіністерін жоймайтын болса, қазақ халқы қолына қару алып, басқыншыларға қарсы тұрады деп мәлімдеді. Ол Жаңа-Елек шекара шебінің салынуына қарсылық ретінде Орынбор әкімшілігіне бірнеше рет хат жолдап, нәтиже шықпаған соң қазақ жігіттерін атқа қондырды.

Абылайдың отыз ұлының ішіндегі ең кішісі Қасым сұлтан еді. Оның екі әйелінен жеті баласы болды. Уәлидің әкесі Абылай мен Ресей арасындағы келісімшартты бұзғандығына риза болмаған олар *«Абылай ханның Русиямен жасасқан шартын бұзғандарына көніп отыру бізге ұят. Құдай қаласа, барлық қазақтың басын қосып, Абылай хан дәуренін қайта орнатуымыз керек. Алла Тағала өзі бізге жар болғай!»* дейді (А. Кенесарыұлы, 1992, 8 б.).

Орта жүзде Саржан Қасымұлы бастаған қазақ әскері 12 жылға жақын Ресей билігін мойындаған аға сұлтандар мен орыс отаршылдарына қарсы қарулы соғыс жүргізді. 1826 жылы қазақ әскері Қарқаралы приказын жоюға тырысты. 1832 жылы Ресей Ақмола бекінісінің іргетасын қалап, осы жерде Ақмола дуанын құрды. Саржан Қасымұлы Орта Азия мемлекеттеріне үміт артып, Ресейге қарсы одақ құруға тырысты. Ташкенттің әмірі бұл ұсынысты жылы қабылдап, 1834 жылы Ұлытау маңында Қорған атты бекініс салды. Бірақ бұл одақтың ғұмыры ұзақ болмады. Абылай ұрпақтарының саяси аренадағы беделінен қауіптенген Орта Азия әміршілері берген уәделерінде тұрмады. Алдымен Саржан мен Садық, кейіннен Қасым сұлтандар солардың қолынан қаза тапты.

Ағаларынан айрылған Кенесары ұлт-азаттық қозғалыс басшылығын өз қолына алуға мәжбүр болды. 1841 жылдың күзінде қазақтың үш жүзінің игі жақсылары бас қосып, ақ киізге көтеріп Кенесарыны хан сайлады. Ол билік басына келгеннен кейін бірнеше реформалар жасады. Ұлтын, елін, жерін сүйген азаматтар кірген хан кеңесі сайланды. Мемлекеттік басқару жүйесі қайта құрылды, көрші елдермен қарым-қатынас орнататын дипломатиялық қызметке қатты көңіл аударылды, салық жинау ісі, жолға қойылды. Хан қарулы күштерді нығайту үшін жаяу әскер, артиллерия, қатаң тәртіп, сарбаздар мен сардарлардың сыртқы түріне, әскерді үйретуге ерекше дем берді.

Мақаламыздың негізгі мақсаты, Кенесары бастаған отаршылдыққа қарсы соғысты бүге-шігесіне дейін баяндау емес, бұл процесті ХХ ғасырдың 40-50 жылдары Е. Бекмаханов, одан кейін Ж. Қасымбаев, Е. Уәлиханов еңбек-терінде толық талқыланған. Революцияға дейінгі, одан кейінгі кейбір авторлар Кенесары қозғалысының статусын көтерілістен гөрі, басқашалау көрсетеді. Мысалы, 1831-33 жылдары Польша азаттық қозғалысына қатынасқан поляк революционері А. Янушкевич Кенесарыны бірде Рим империясымен соғысқан Нумидия патшасы Югуртамен, бірде ХІХ ғасырдың 80-ші жылдарындағы Алжир халқының азаттық күресінің Абд-эль-Кадермен салыстырады.

ХІХ ғасырдың 50-ші жылдарында Верный қаласында болған орыс саяхатшысы П. Семенов Тянь-Шанский осы көтеріліс жөнінде әртүрлі мәлі-меттер жинастырып, Кенесарыны біздің эрамызға дейінгі екінші ғасырда Кіші Азиядағы кішкене ғана Понт патшасының билеушісі, Рим құл иеленуші мемлекетінің жаулағыш саясатына қарсы тұрған Митридат VI Евпатормен теңейді де қазақ феодалдық мемлекетін уақытша болса да қалпына келтірген Кене ханды жоғары бағалайды.

Расында да, Кенесарының соғысын 1341-1381 жылдары ағылшын шаруаларының Уолтер Тайлер көтерілісімен, 1670-1671 жылы Ресейдің оңтүстігінде болған Степан Разинның, 1707-1709 жылдары болған Кондратий Булавиннің, 1773-1775 жылдары болған Емельян

Пугачевтің 1857-1859 жылдары ағылшын отаршыларына қарсы көтерілген сипайлардың, 1916 жылы қазақ даласында орыс отаршыларына қарсы қазақ жігіттерінің көтерілістерімен салыстыруға болмайды. Бұлардың бәрі бір мемлекеттің өз ішінде бір әлеуметтік топтың орталық үкіметке қарсы болған қарулы қақтығыстары. Ғылыми әдебиетте олар *шаруалар соғысы* деп аталады.

Кеңес заманында тарих факультеті студенттеріне арналған, сол кездің белгілі тарихшылары профессорлар П.П. Епифанов, В.В. Мавродин редакциясын басқарған, «ССРО тарихы» тарихы оқулығында шаруалар соғысына мына төмендегідей анықтама береді: *«Крестьянские войны являются высшей формой кассовой борьбы в феодальной России. Они направлены не против отдельных светских и духовных феодалов, а против всего этого класса, против гнета крепостнического государства и олицетворяющих его воевод, приказных людей и пр.*

Крестьянские войны отличаются тем, что и при сохранении локальности и стихийности борьбы движение охватывает значительную часть страны. Оно носит вооруженный характер – в нем участвует масса крестьян. Наряду с отдельными выступлениями (индивидуальными, группами или отрядами) действуют и крупные вооруженные силы вооставших» (Н.И. Павленко и др., 1983, с. 221).

XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында Европа елдері Африкадағы, шығыс елдеріндегі мемлекеттерді отарлауға бар күшін салды. Әсіресе, Африка мемлекеттерін отарлау үшін болған соғыстар миллиондаған адамның өмірін қиды. Африкадағы Европа отаршыларының саясаты жергілікті халықты қыру, оларды шахталардағы, кеніштердегі ауыр жұмысқа салу, сол елдің байлығын мейлінше тонау. Бір өкініштісі, өз халқын тонауға сол елдің ірі-ірі рубасылары көмектесті. Африкада Кимберли, Иоханнесбург сияқты тұрғындарының көпшілігі европалық болып келетін қалалар пайда болды. Қазақстанда Ресейдің жүргізген отарлық саясатының Европа мемлекеттерінің Африка менен Азиядағы отарлық соғыстарынан айырмашылығы болмады.

XIX ғасырдың аяғында Африканың батысындағы Ахмаду және Самори мемлекеттерінің Францияға қарсы соғысы Ресейдің қазақ жерінде жүргізген агрессиялық саясатына өте ұқсас. Бірнеше соғыстарға қатынасып, тәжірибе жинақтаған француз әскері кішкентай екі мемлекетті жаулап алу үшін төрт жылға жақын соғыс жүргізді. Ал, қазақ әскері қырық жылға жақын қарсыласты. Самори әскері дала көшпенділерінің әскери тактикасын пайдалана отырып, француз әскерін тізе бүктірді. 1886 жылы француздар Самори сұлтанымен келісім-шартқа қол қоюға мәжбүр болды.

3. Зерттеу қортындысы.

Әлемдік әдебиетте Азия және Африка халықтарының отаршылдыққа қарсы күресі *«Ұлт-азаттық соғыс»*, *«Отаршылдық соғыстар»* деп аталады. Қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін 1837-1847 жылдары жүргізілген соғыс ғылымда ұлт-азаттық соғыс статусын алуы тиіс. Бұл процесс екі мемлекеттің: Ресей патшалығы мен Қазақ хандығы арасындағы соғыс деп атауымыз керек. Жүздеген жылдар бойы қазақ жеріндегі Ресейдің отаршылдық агрессиясы Қазақ әскерінің жеңіліс тауып, еліміздің Ресей империясының құрамына отар ел ретінде кіруімен аяқталды. Қазақ халқы жүргізген соғыс *екінші отан соғысы* деп атауға әбден лайықты. Бұл жөніндегі пікірімізді біз осыған дейін жарияланған мақалаларымызда жазғанбыз. Алғашқы рет қазақ тарихнамасында 1992 жылы жарық көрген оқулығымызда XVIII – XIX ғасырларда орыс басқыншыларына қарсы қарулы қақтығыстарды *«Орыс – қазақ соғыстары»* – деп атаған болатынбыз (А. Кузембайұлы, 1992, с. 382). Біз бұл пікірімізді 2006 жылы наурыздың 17 жұлдызында М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті өткізген «Аблай хан – тарих және қазіргі кезең» атты халықаралық ғылыми практикалық конференциясында да айтқан едік («Кенесары Қасымұлы», 105-106 бб.).

2003 жылы Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты Кенесары Қасымұлының туғанына 200 жыл толуына байланысты Хал-ықаралық ғылыми-теориялық

конференция өткізген болатын. Баяндамашылар ХІХ ғасырдағы Қазақстан тарихына жан-жақты талдау жасап, ұлт-азаттық қозғалыстың қыры мен сырына тоқталып, осы тақырыптың зерттелу деңгейін анықтады.

Конференцияда сөз сөйлеген Қазақ университетінің байырғы профессоры, тарих ғылымдарының докторы Серік Құрманғалиұлы Жақыпбек өз сөзінде, Кенесары қозғалысы жөнінде былай деді: *«В истории Казахстана некоторые события по своей особой значимости занимают очень важное место. К числу их прежде всего относится народная война казахов под руководством Кенесары хана против царской России и стремление царизма превратить Казахстан в полную колонию. Эта война продолжалась десять лет (1837-1847 гг.) и охватила почти все казахские земли. Война велась за свободу и независимость, за сохранение национальной государственности как залога единства и целостности Казахстана, будущего его развития»* («Кенесары Қасымұлы», 131 б.). Бұған біздің алып қосарымыз жоқ. Тек қана осындай ұғым бүгінгі тарих ғылымында қалыптасып, мектеп және жоғарғы оқу орындарына арналған оқулықтарда өз орнын тапса дейміз.

Жалпы қазақ тарих ғылымында терминдерге көзқарас тиянақты қалыптаспаған. Бір терминмен әртүрлі ұғымдарды айта береміз. Абзалында терминдер қай тілде қалыптасса, сол тілде пайдаланған жөн. Ғылымдағы терминдерді пайдалану басқа баяндама тақырыбы.

Әдебиет тізімі

Бекмаханов, Е. Қазақстан ХІХ ғасырдың 20-40 жылдарында [Мәтін]: оқу құралы / Е. Бекмаханов. – Алматы: Санат, 1994. – 416 б.

Кенесары Қасымұлы [Мәтін] / Туғанына 200 жыл толуына арналған халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: [б.и.], 2003.

Кенесарыұлы, А. Кенесары және Сыздық сұлтандар [Мәтін] / А. Кенесарыұлы. – Алматы: Жалын, 1992. – 8 б.

Қазақ тарихы [Мәтін] / Ғылыми-әдістемелік журнал. – Алматы, 2011. – №4. – 46-47 бб.

Қасымбаев, Ж. Кенесары хан [Мәтін] / Ж. Қасымбаев. – Алматы: Қазақстан, 1993. – 112 б.

Орысша-қазақша түсіндірме сөздік [Мәтін]: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. – 569 б.

Абрамов, Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений [Текст] / Н. Абрамов. – М.: Русские словари, 1999. – 431 с.

Война [Электронный ресурс] / Википедия. Свободная онлайн-энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/война>.

Восстание [Электронный ресурс] / Википедия. Свободная онлайн-энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/восстание>.

Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Текст]: в 2 т. / Т.Ф. Ефремова. – М.: Рус. яз., 2000. – 1209 с.

История СССР. С древнейших времен до 1861 года [Текст]: учебник для студентов исторических факультетов педагогических институтов / Н.И. Павленко, В.Б. Кобрин, В.А. Федоров; под ред. Н. И. Павленко. – М.: Просвещение, 1983. – 559 с. – С. 221.

История стран Азии и Африки в новое время [Текст]: учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «История» в 2 т. / под ред. Ф. М. Ацамба [и др.]. – М.: Изд-во МГУ, 1989, 1992.

Карпык, Аль-Халел. Белая кость прошлого [Текст]: научное издание / Аль-Халел Карпык. – Алматы: РГЖИ «Дәуір», 1994. – 90-91 с.

Кузембайұлы, А. История дореволюционного Казахстана [Текст]: учебник / А. Кузембайұлы. – Алма-Ата: Республиканский издательский кабинет по учебной и методической литературе, 1992. – 382 с.

Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст]: ок. 53 000 слов / под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: Оникс, Мир и Образование, 2007. – 1200 с.

Семенов Тянь-Шанский, А. Путешествия [Текст]: мемуары в 2 т. / А. Семенов Тянь-Шанский. – Т. 2. – М.: [б.и.], 1949. – С. 48.

Стеклова, Ф. Адольф Янушкевич и его книга [Текст] / Ф. Стеклова // Дневники и письма из путешествия по казахским степям. – Алматы: [б.и.], 1966. – С. 1-38.

Толковый словарь русского языка [Текст]: в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. Репринтное издание. – М.: [б.и.], 2000.

Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона [Электронный ресурс] / под ред. И.Е. Андреевского и К.К. Арсеньева. – С.-Пб.: [б.и.], 1890-1907. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz>.

Мәлімет редакцияға түсті: 14.12.2016

**КУЗЕМБАЙУЛЫ, А.
О ТЕРМИНАХ КАЗАХСКОЙ ИСТОРИИ**

Статья посвящена раскрытию сущности таких терминов как «восстание», «война», «движение», которые встречаются в процессе изучения истории национально-освободительного движения. Автор, изучив различные словари, проводит сравнительный анализ этих понятий. В результате он высказывает свое суждение по применению их в отношении определенного исторического явления.

Ключевые слова: национально-освободительное, движение, восстание, бунт, война, движение, народ, словарь.

**KUZEMBAYULY, A.
ABOUT TERMS OF KAZAKH HISTORY**

The article is devoted to reveal the essence of terms such as «uprising», «war», «movement», which occur in the course of studying the history of the national liberation movement. The author, studying the different vocabularies, makes a comparative analysis of these concepts. As a result, he expresses his judgment on their application in relation to a particular historical phenomenon.

Keywords: national liberation, movement, up-rising, revolt, war, movement, people, dictionary.